

К. Мухатаева, Ғ. Майкотова, Қ. Мергенбаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
E-mail: tantal.km@mail.ru; maykotova.galyiya@gmail.com; karli78@mail.ru

Қазақстандағы латын әліпбиіне көшудің мемлекеттік тілді жаңғыртудағы рөлі

Аңдатпа. Елімізде тәуелсіздік таңы атқалы бері латын графикасына көшу туралы көп ұсыныстар жасалып, талқыланып келді. Латынға көшу туралы Заң қабылданғаннан соң Республикамыздың қарапайым тұрғындарынан бастап, зиялы қауым өкілдеріне дейін өз көзқарастары мен талдауларын жария етті. Тарих беттеріне үңілсек, кез келген елдің әліпбиін өзгертудің оңай емес екендігі белгілі. Бірақ бұл отарлаушы елдерге тиімді болғанымен, жергілікті халықтардың саяси-экономикалық, тарихи-мәдени және ұлттық құндылықтарының кешеуілдеп дамуына әкеледі. Сондықтан Кеңес үкіметінің шешімімен 1929-1940 жылдары қазақ елінде латын қарпі негізіндегі жаңа әліпбиді енгізу туралы ең алғашқы Қаулы қабылданған болатын.

Алаш зиялылары болса, мұндай миссияның кері астары барын жақсы түсініп, қазақ халқының төл әліпбиі болғанын қалады. Ұлт көсемі Ахмет Байтұрсынұлының «төте жазу» жобасының да ғұмыры ұзақ болмады. Латын әліпбиіне қарсы болғандар айыпқа тартылып, қудалауға ұшырады.

Мақаланың мақсаты – қазақ әліпбиінің латындануына байланысты біздің қоғамымызда орын алып отырған біршама мәселелерді қамтып өту болып табылады. Мақала тақырыбын зерттеу барысында сипаттау, бақылау және салыстыру сияқты эмпирикалық тәсілдермен қатар еліміздің қадірлі тұлғаларының ой-пікірлеріне сүйенген теориялық әдістер мен шетелдік ғалымдардың еңбектеріндегі зерттеулер мен тұжырымдар қолданылды.

Ұсынылып отырған зерттеу мақала қазақ жазуының латын әліпбиіне көшу үдерісін егжей-тегжейлі зерделеп жүрген отандық және шетелдік магистранттар мен докторанттар, сондай-ақ лингвист ғалымдар мен ізденушілерге арналады.

Түйін сөздер: латын графикасы, әліпби, Заң, Ұлттық комиссия, түркітілдес халықтар, кириллица, қоғам, қазақ тілі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-145-4-66-78>

Кіріспе. Бүгінде Қазақстанда орын алатын қоғамдық-саяси мәселелердің бірі – қазақ тілінің латын графикасына көшуі. Еліміздің қазақ жазуын реформалауға қатысты саясатының нәтижесінде басталған бұл үрдіс, қоғамда ұзақ уақыт талқыланды. Тіптен, қоғамдық пікір бірнеше жікке бөлініп, алуан түрлі ойлар айтылды. Әліпбидің бірнеше үлгісі пайда болып, қоғамдық пікір одан сайын түрлене түсті.

Солардың қатарында тіл жанашыры, халық ақыны Мұхтар Шаханов: «Латын әліпбиіне көшу қазақ халқын екіге бөледі» [1] деген пікірде болды. Ал оған қарсы көзқарастағы топ өкілдері «Латынға көшу арқылы ұлтымыз бұрынғы көзқарастардан арылады, бәрібір түбінде Қазақстан 100% қазақ тілді мемлекет болатыны ақиқат» деп ұлттық саясаттың келешегінен үлкен үміт күтетіндерін айтады [2]. Әрине, Кеңестік идеология мен саясаттың мәжбүрлеуінен ұзақ уақыт қолданыста болған кирилл қарпінен бірден бас тартудың да қоғамдық салмағы аз болмақ емес. Өйткені, қазақстандықтардың барлығы дерлік «кириллицамен» оқып, жазып үйренгендіктен әліпби ауыстырудың экономикалық және

рухани құндылықтарға тигізетін қауіпі болуы мүмкін екендігі рас. Алайда, латынға көшуді ұлттық тәуелсіздікті нығайту мен жаһандық ғылыми техниканың, заманның талабы деп білетіндердің өзіндік орынды уәждері де жоқ емес.

«Қазақстанда 1990-1996 жылдардың өзінде кириллицадан бас тартып, әліпби ауыстыру туралы бірнеше пікірлер айтылды. Біріншісінде, Ахмет Байтұрсынұлы жасаған араб графикасы негізіндегі төте жазуға көшу болса, екіншісінде, латын негізіндегі қазақ әліпбиін жасау еді. Үшіншісінде, бүгінгі қолданыстағы кириллицамен жазылған қазақ әліпбиін сақтап қалу. Төртіншісі, қазақ халқының төл жазуына, яғни руна жазуына көшу бастамасын көтерді. 1990 жылдардан бері үздіксіз көтеріліп келе жатқан бұл мәселе бойынша 1996 жылы Н.Назарбаев ғалымдарға кириллицадан латын әліпбиіне көшу туралы үш рет ұсыныс айтып, осы тақырыпта дайындалу қажет екендігін тапсырды. 2017 жылғы 26 қазанда Президент №569 Жарлық бойынша латын графикасына көшу туралы нақты мәлімдеме жасады (adilet.zan.kz) [3].

XX ғасыр тарих сахнасында қазақ халқы үшін саяси-әлеуметтік және мәдени өзгерістерге толы күрделі бетбұрыстар кезеңі ретінде есте қалды. Қазақстанда бір ғасырдың ішінде қоғамдық-саяси құрылымның үш рет ауысуына байланысты, жазу графикасы да үш рет өзгеріске ұшырады. Бұл жағдайлар еліміздегі ұжымдастыру, индустрияландыру саясаты мен көшпелі халықты отырықшылыққа көшіру, саяси репрессия мен түрлі мәдени төңкерістер сияқты ірі тарихи оқиғалармен тұспа-тұс келген болатын [4].

Өткен ғасырдың алғашқы ширегіндегі латын графикасымен басылып шыққан кітаптар жайлы мағлұматтар қазақстандық мұрағаттарда көп кездесе бермейді. Тек шетелдерден табылған латын графикасымен басылып шыққан кітаптар саны саусақпен санарлық. 2007 жылы елімізде «Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарламасы қабылданып, ҚР Ұлттық Кітапханасының қорына шетел ғалымдарының жазған Қазақстан туралы бірнеше зерттеу еңбектері қосылды. Мәселен, Колумбия университетінің профессоры, Орталық Азияны зерттеу Орталығының директоры кеңестанушы ғалым Э. Олворттың «Кеңестік-шығыс ұлттары мен жазу жүйесі: АҚШ-тың Иран-Түрік басылымдарына арналған библиографиялық және транслитерацияланған көрсеткіші, 1918-1945 жж.» деген монографиясын ерекше атап өту қажет деп санаймыз [5]. Ол қазір АҚШ кітапханаларының бірінде сақталған. Ал соғыс басталған жылдары Кеңес Одағы құрамындағы Қазақстанда латын қарпімен жазылған көптеген кітаптар қолданыстан шығып, жекелеген адамдардың қолында аз данамен сақталып қалған. Латын графикасымен жазылған үш бірдей кітапты Қарағандыдағы Гоголь атындағы облыстық кітапханаға тарту еткен ардагер ұстаз, журналист – Ошақбай Суханберлин еді. Үш әдебиет те 1930 жылдары жарық көрген. Біріншісі – ұлы Абай Құнанбаевтың кітабы болса, екіншісі – «Ақ азу» деп аталатын Джек Лондонның туындысы еді, ал үшінші орында – Николай Островскийдің «Құрыш қала» туындысы. Бұл өз елімізде сақталып қалған латын әліпбиімен жазылған облыстық кітапхана қорындағы алғашқы кітаптар болмақ (khabar.kz/ru/news).

1929-1940 жылдардың арасында Қазақстанда жазу әліпбиіне екі рет реформа жасалып, араб графикасынан латынға, латыннан кириллицаға көшірілді. 1929 жылы 7 тамызда КСРО ОАК Президиумы мен КСРО ХКК латындандырылған жаңа әліпбиді енгізу туралы ең алғашқы Қаулыны қабылдаған болатын. Сонымен «Латындандырылған қазақ жазу әліппесін орыс графикасының негізіндегі жаңа алфавитке ауыстыру туралы» Заң қабылданған соң латын графикасы 1940 жылға дейін қолданылды. Ал 1980 жылдардың соңында Қазақстанда тілге қатысты ресми республикалық құжаттарда республиканы және этникалық бірегейлікті қайта анықтаудың талпыныстары көрініс тапты [6].

Кеңестік тіл саясатын дағдарыс ретінде қарастырған зерттеуші Д. Лайтин бұл орыс тілінде сөйлеушілерді «жағаға шығарылған диаспора» ретінде бейнелеп, бұл халықтарға не болатынын сұрайды. Олар өздері тұратын республикалардың тілдерін оқып, балаларын ассимиляцияға ұшырата ма? Әлде олар ешқашан көрмеген отанына орала ма? Немесе ресейлік бірегейлікті сақтай отырып, жаңа республикалардың азаматтары бола ма? Ғалым мұндай сұрақтардың көмегімен және этнографиялық далалық зерттеулер, дискурс-талдау

және жаппай сауалнамалар негізінде төрт посткеңестік республика: Эстония, Латвия, Қазақстан мен Украинадағы тенденцияларды талдайды [7].

Халық арасында бұл шешімді «саяси ойын» немесе «биліктің қулығы» десе, кейбір азаматтар «заман талабы», «қазақ тілінің мәртебесін биіктету» деген сыни көзқарастарын білдіреді. Кеңес Өкіметі орнаған тұстан бастап қазақ халқы өзінің рухани мұрасын жасады, ғылым, білімі дамып, халқымыз жаппай сауаттанды. Бірақ, кирилл қарпіндегі оқу-жазу үрдісі қазақ тілінің аясын тарылтып, тілдік нормаларға үлкен әсер етті.

Бүгінде Мәңгілік ел идеясын ұран еткен еліміз үшін – әрине, орыс тілінің ықпалынан арылудың жолы әліби ауыстыру екендігі анық. Мәселен, ресейлік журналист Алексей Пахолиннің: «Қазақстан – бүгінгі таңда тілінің орыстануы бойынша Орталық Азиядағы және бұрынғы КСРО-дағы ең әйгілі республикалардың бірі болып табылады. Орыс тілінің таралуы тұрғысынан қарағанда Қазақстан халықтарының көп бөлігі орыс тілін жақсы түсінетін Белоруссия мен Украинадан кейінгі орында тұр. 2009 жылғы санақ бойынша қазақтардың 92% орыс тілін жақсы түсінетіндерді құраса, 83,5% орыс тілін еркін оқи алған, ал 79,1% орыс тілінде жаза білген. Жалпы алғанда, орыс тілін Қазақстан тұрғындарының 94,4% түсінеді екен. Орыс тілінің осындай жоғары қарқынмен таралуы бойынша қазақ елі алдыңғы қатардан орын алып отыр.

Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі кезеңдерде орыс тілінің қазақтар арасында таралу ауқымы өскен, соның арқасында Ресеймен тығыз байланыс орнатқан. Сонымен қатар екі алфавиттің жалпы графикалық негіздері қазақтардың білім алуын жеңілдеті түскені бәрімізге мәлім» [8], – деп жазады. Әрине, орыс журналисінің мұндай көзқарастағы пікір айтуы таңғалдырмайды. Ғаламдық геосаяси тұрғыдан да Ресей Қазақстанның біржолата әліпби ауыстырып кетуін құптамайды. Бұл заңдылық. Сонымен қатар бұрынғы Кеңес одағы құрамында болған, кейіннен тәуелсіздіктерін алып, латынға өтіп кеткен барлық түркі тілдес елдердің арасында тек қазірге дейін кириллицаны қолданып жүрген мемлекеттердің бірі – Қырғызстан болса, екіншісі Қазақстан. Жалпы, Қазақстандағы латын қарпіне көшу процесі «Қырым мәселесі» туындаған соң жүргізіле бастады. Себебі Қырымдағы толқудың алдын алуға ұмтылыс таныту біздің де ұлттық тәуелсіздігімізді нығайтудың алғы шарттары болды. Сондай-ақ, ұлттық әліпбиімізді дыбыстық өзгерістерге ұшыратып отырған «в, ц, ё, э, ю» сынды орысша таңбалардан арылып, ұлттық болмысты сақтап қалудың маңызы зор [9].

Көпшіліктің, әсіресе, жастардың латын графикасына көшу мәселесіне орай ой-пікірлерін білу мақсатында көптеген сайттардың «сұрақ-жауап» жүргізе бастағанын байқауға болады. Мәселен, Чапел-Хиллдегі Солтүстік Каролина университетінде отандасымыз Рауа-Бану Қадірованың қорғағандиссертациясының арнайы сауалнамасына қатысқан азаматтардың «зерттеуге қатысушылар әліпбидің қандай түрін қазақ тілі үшін пайдалануды қалайтынын көрсетуді сұрағанда қатысушылардың жалпы санының 63,93% латын әліпбиін көрсеткен, ал қалған 29,51%-ы кириллицаны екінші қолайлы әліпби ретінде көрсеткен» деп жазады [10].

Қазақстандық сайттар мен әлеуметтік зерттеулер бойынша жүргізілген сауалнамаларда қоғамның басым бөлігінің латын әліпбиін қолдайтындықтарын білдіреді. Сондай рейтингтердің орташа нәтижесі бойынша қазақ жастарының 80%-ы латын графикасына қарсы емес. Сондықтан да Қазақстанда тұрып жатқан өзге ұлт өкілдері үшін латын графикасына көшудің айтарлықтай зияны жоқ деп тұжырым жасауға болады. Цифрлық қоғам жағдайында қазақ тілін оңай үйреніп алу үшін де жаңа мүмкіндіктер туатыны сөзсіз.

Зерттеу әдістері. Ғылыми зерттеуде тарихи-мәдени сабақтастық қағидалары, жүйелі сараптамалар, лингвист ғалымдардың еңбектеріндегі зерттеу қорытындылары ескерілді. Тақырыбымызға қатысты шетел ғалымдарының теориялық пікірлеріне назар аударылып, латын негізіндегі қазақ әліпбиін зерттеуге үлес қосқан Ә.Қайдар, М.Мырзахметұлы, Ә. Қара, Ә.Жүнісбек, М. Алтай, Г. Бөлеген, Б. Төрехан сияқты отандық ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Қазақстандағы латын графикасы туралы тарихи және теориялық мәселелері бойынша қорғалған докторлық және кандидаттық диссертациялардың және

жекелеген ғылыми мақалалардың қорытындылары зерттеудің әдістемелік нұсқасын құрады.

Ғылыми зерттеулер тақырыпқа қатысты толықтырылған теориялық және эмпирикалық әдістерге сүйенеді. Мәселен, нақты ақпаратты алу үшін әртүрлі дереккөздерге талдау жүзеге асырылады. Онда кітаптар мен мақалалар, қолжазбалар мен бейнелер, сұхбаттар және статистикалық мәліметтер зерттеледі.

Жұмыста тарихи-типологиялық, салыстырмалы-теориялық ғылыми және кешенді зерттеу әдістемелері қолданыс табады.

Тақырыптың зерттелу тарихы. Өзірбайжан астанасы Бакуде 1926 жылы барлық түркі мемлекеттерінің латын әліпбиіне көшу қажеттігі туралы шешім қабылдаған тұңғыш съез өтеді. Түрік Республикасында латын әліпбиіне көшу кезеңі ұлттық мемлекет құрушы Мұстафа Кемал Ататүріктің басшылығымен жүзеге асқаны белгілі. Съезде Түрік Республикасының Тұңғыш президенті Мұстафа Ататүрік: «Біз түріктерден бөлінбеуіміз керек. Әрқашан бірге болуымыз қажет. Түркі тектес халықтардың ортақ байлығы – тілі және жазуы болмақ. Сондықтан бірыңғай жазуға көшкенде ғана, біз біртұтас мемлекетті және мәдениетті қалыптастырамыз» деп жария етеді [10.15]. Қазіргі таңда латын әліпбиіне оңтайлы көшкен алдыңғы қатарлы мемлекеттердің бірі – осы Түрік Республикасы болып отыр.

Тіл және жазу мәселесі төңірегінде ұлттық бастамалар Қазақстан Тәуелсіздік алған жылдардан бастап айтыла бастады. Академик Ә.Қайдардың қолдауымен латын әліпбиіне көшу мәселесі Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан-ақ зерттеу көзіне айналды. Бұл жөнінде лингвист ғалым «латын әліпбиіне көшу – болашаққа қадам басқан өркениетті елдің өміріне қойылатын басты талаптардың бірі болмақ» [4.22], – дейді. Сондай-ақ ғалым өз зерттеулерінде кириллицаның славян жазуы екендігіне баса назар аударатырып, латын әліпбиіне көшудің бірнеше басымдықтарын көрсетеді. Мәселен, славян халықтарының көпшілігі кирилл әріптерін қолдана бермейді, олар да латын жазуымен іс-қағаздарын жүргізеді. Сондықтан славян мемлекеттері халықтарының арасында рухани тұтастық әлсіз болып отыр. Ғалымның пікірінше, кириллицаның да кемшілік тұстары өте көп. Себебі, жылдар өткен сайын кириллицаның қолданыс аясы тарыла бастаған, әлемдік жаһандануға байланысты Ресей ғалымдарының өзі латын қарпіне көшуді құптап отыр.

Тағы да ғалым пікірлерінің назар аударарлық тұсы – бүгінгі түркі тектес халықтардың өзінде кирилл жазуын қолданудың бірнеше әдістері бар. Бізге жеткені, тек қана қаріптік белгілер мен таңбалану ғана десек болады. Кейбір әріптердің нұсқаларын әр халық өзі жасап алған болатын. Соның нәтижесі КСРО-да өмір сүретін отызға жуық түркі тектес халықтардың басын біріктірмеуге әкеліп соқтырды. Бірінің жазғанын екіншісі оқи алмаған соң, жазу арқылы керісінше жақындасудың орнына, бір-бірінен алшақтай түсті. Бұл жөнінде академик Ә. Қайдардың зерттеулері сыртқы күштердің түркілердің басын біріктірмеу жоспарына сәйкес ойластырылған саясаты екендігін айғақтап береді. Бұл жоспар өз миссиясын толық аяқтап шықты.

Мемлекеттік сыйлықтың иегері М.Мырзахметұлы латын жазуына көшудің бірнеше артықшылықтарын атап өтеді: «Біріншіден, қазақ тілі артикуляциялық базасынан арылады. Керісінше, табиғи қалыпқа түсіп, жасандылықтан ажырайды; екіншіден, әріптер 42-ден 28-34-ке дейін қысқарады, нәтижесінде жазу сыйымдылығы да артып, компьютерге де ыңғайлы болар еді. Интернетке де шығудың кедергісі жойылады; Үшіншіден, латын жазуын игеруде біздің тәжірибеміз жеткілікті болып отыр. Қазіргі аға ұрпақ пен жастардың бәрі де латын жазуында жазып, еркін оқи алады. Жастар шет тілдерін білгендіктен, латын әріптерін оңай меңгереді. Төртіншіден, біз латын әрпін таңбалауда бірізділікке қол жеткізсек, түрік халықтары өзара бірін-бірі тез түсінісіп, біріге бастайды; Бесіншіден, ең бастысы – санамызды жаулап алуға тырысқан кеңестік идеологияның қамытынан босаймыз» [5, 246-247].

Ал профессор Ә.Жүнісбек болса бүгінгі қазақ жазуына, тек әліпби ауыстыру ғана емес, түбегейлі реформа қажеттігін жеткізеді. Реформа бойынша үш мәселе қамтылады –

дыбыс, әліпби және емле-ережелері. Автор бұл туралы: «Дыбыс – өзге тілдерден бөлектеп тұратын тілдің тұрпат-тұрқы; әліпби сол дыбыстың қауызы, басқаша айтқанда, қорғаны мен оққағары; емле-ереже – дыбыстардың басын біріктіріп, сөз құрап тұратын дәнекері», [4,12] – деп тұжырым жасайды.

Қазақ елі жазуға байланысты көптеген сынақтардан өтсе де, латын графикасымен жазылған қазақша кітаптарды іздеу, зерттеу жұмыстары – 2007 жылдан бастап қолға алынды. Оған дәлел «Латын графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогы» атты зерттеу кітабының 2-томы басылып шыққан. Каталогтың 1-ші бөлімі «Қазақстаника» баспасынан 2007 жылы шықты. Латын әліпбиінің негізінде қазақша басылған кітаптардың тізімдері жинақталған кітапта – жалпы бөлім, психология, философия, логика, атеизм, дін, қоғамдық-саяси ғылымдар, тіл білімі, жаратылыстану ғылымдары салаларынан 2071 кітап қамтылған [11].

«Латын графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогында» латынмен басылған қазақ басылымдарының өзіндік ерекшеліктері көрсетілген. Мәселен, жаңадан ашылған баспалар мен баспаханалар, типографиялардың атаулары, кітаптардың техникалық дизайны, басылымдарды безендіретін дизайнерлер мен суретші мамандар, басылымдардағы идеяның қарқынды дамуы, тақырып ауқымының кеңдігі мен өзектілігі, өнер және жаратылыстану ғылымдары бойынша кітап тиражының ұлғаюы, көркем әдебиет пен аударма басылымдардың көп сұранысқа ие болуы туралы ақпараттар жинақталған.

Осы ретте әліпби ауыстыру арқылы қазақ жазуына тың реформалар жасаудың алғышарттары пайда болып, ең төте жолға қарай қадам басатынымыз ақиқат. Егер латын таңбаларын дұрыс қабылдай алсақ, онда көптеген тілбұзар әріптер мен емле-ережелер өзінен-өзі қолданыстан шығып қалады.

Талқылау. Жаңа әліпбиге көшу мәселесі қоғам арасында жиі талқыланып, әсіресе әлеуметтік желілерде латын графикасының тіл дәрежесін көтермейтіндігі туралы көп айтылды. Сондай-ақ кириллицадан қалған мәдениетімізді де ұмыт қалдырмау қажеттігі ұсынылды. Осы орайда Қазақстанда қазақ тілін іргелі ғылымдар аясында зерттейтін әлемдегі жалғыз мекеме Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының директоры, филология ғылымдарының кандидаты Анар Фазылжанованың пікірлеріне сүйенсек, институт мамандары тілге қатысты өзгерістерді үнемі бақылап, оны жүйелеп, нормативтік-ортологиялық сөздіктерге енгізумен айналысып отырады [9.19]. Латын әліпбиіне көшу кезеңдерінде жүзеге асатын жазба коммуникацияның емле ережелерін де Институт ұжымы әзірлеп берді. Ережелерге қатысты анықтағыштар мен сөздіктер, тілтанымдық құралдар да жасалды.

Осы орайда 2019 жылы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев латын әліпбиін одан әрі жетілдіру туралы тапсырма берген болатын. Тапсырманы институт ұжымы ғылыми тұрғыда жан-жақты қарастыра отырып, теориялық зерттеулер мен тәжірибелік тұжырымдар арқылы орындап шықты. Жетілдірілген жаңа әліпби нұсқасы 2021 жылдың 28 қаңтарында қазақ тілін жаңа әліпбиге көшіру жөніндегі Ұлттық кеңестің мақұлдауынан өтті. Осы мәселеге байланысты саяси шешім шығару маңызды болды. Себебі қаңтар айында жетілдірілген әліпби мақұлданғанмен, әлі бекітілген жоқ. Себебі әліпбиге қатысты пікір айтушылар саны көп болды. Қоғамдағы түрлі көзқарастағы топтардың бір-біріне қарама-қайшы пікірлері болғанмен, әліпби нұсқасын ғалымдардың 70 пайыздан астамы қолдап отырғандығы оның қолданыс табатынына сенім тудырды.

Жаңа әліпби тіл білімін зерттейтін ғылыми қауымдастықтың жан-жақты сараптауларынан өткен, түрлі әлеуметтік топ өкілдері арасында талқыланып бірден бір жоба болды. Институт ғалымдары ғылыми-лингвистикалық базаның жобасын жасау үшін ұзақ жылдар бойы еңбектенді. Ғылыми-лингвистикалық база дегеніміз – сызудың ережелер жиынтығы мен ғылыми тұжырымдамасы, орфографиялық және орфоэпиялық сөздіктер мен анықтағыш құралдар.

Еліміздегі осындай игілікті істердің орын алуына қарамастан кейбір ата-аналар балаларын орыс мектебіне беруге тырысып жатқаны өкінішті жағдай болып отыр. Бұл

мәселеге қатысты тілтанушылар жауап іздеп те көрді. Оның басты себебі ретінде қазіргі жаһандану жағдайындағы экономикалық және мәдени құрмаласудың салдары екендігі айтылады. Себебі ақпараттық қоғамдағы қуатты күш, яғни ұлттың тілі өз территориясынан шығып, басқа тілдік-мәдени кеңістікті жаулауға тырысады. Ол үшін жаулап алушылардың басқа елдермен тығыз қарым-қатынас жасап, қоныс аударуының да қажеттілігі жоқ. Оған компьютерлік техника мен интернет байланысы болса жеткілікті болады екен. Бұл жөнінде тілтанушы ғалым А. Фазылжанова: «Сан ғасыр бойы үстем болған мәдениеттер бұл құрмаласуға енді ғана қатысу мүмкіндігін алған мәдениеттерді жұтып алуы қазіргі кезде үрдіске айналды. Егер бұрын бір тілдің жойылып кетуі үшін екінші тілдің нақты агрессиясы, яғни жаулап алушы тілдік ортаны иемденіп, басып алуы керек болса, жаһандану дәуірінде бұл үдеріс виртуалды түрде жүзеге асады. Мемлекеттік тіл саясаты мемлекеттік тілді, яғни қазақ тілін қолдауға арналса да, неге орыс тілінің кеңістігі кеңейіп, күшейеді деген сұрақ туындайды. Мұның бір себебі осында жатыр» [9.20], - дейді.

Екінші себеп, әлеуметтік желілерде көрсетілетін балаларға арналған мультфильмдердің басқа ұлттардың тілінде берілуі прагматикалық әсерді күшейте түседі. Ал қазақ тілді өнімдердің прагматикасы, яғни тұтынушының үдесінен шыға білуге ұмтылу үдерісі өте баяу жүріп жатыр. Сондықтан орыс, ағылшын тіліндегі өнімдермен бәсекеге түсе алатындай қазақ тілді өнімдердің санын арттыру маңызды болып отыр.

Ана тілімізді жедел түрде үйренудің механизмдерін лингвист ғалым А. Фазылжанова: «Бұл мәселені ел кеңістігінде заңдар арқылы шешуге болады деп ойлаймыз. Мемлекеттік тіл туралы Заңда қазақ тілінің қандай қатынаста әрі сапада қолданылуы туралы нақты механизмі анық көрсетілуі керек. Ол механизмдер тек констатациялық қызмет атқармау қажет, заңның ынталандырушы қызметі мен жазалаушы құралдары да болуы тиіс. Яғни қазақ тілін заңда талап еткен орында, көрсетілген сапада қолданып жатсаңыз, сізге қандай артықшылық берілетіні нақты жазылуы керек.

Егер керісінше болған жағдайда, қолданатын жерінде қолданбасаңыз, тіл сапасын бұзсаңыз, онда заңда қандай жаза күтетіні анық көрсетілу керек. Заңнамада бұны инструменталды әдістер деп атайды» [9.21], – дейді.

Ғалымның айтуынша, латын әліпбиіне көшуге байланысты балаларын орыс мектебіне беремін дейтін ата-аналар үшін латын әліпбиінде «сапа» концептісі басым екендігі анық. Себебі, графика тіл дыбыстарын таңбалайтын шартты дүние болғандықтан латын графикасы әлем кеңістігіне кең таралып отыр. Мысалы, Шығыс Еуропа славян мемлекеттері кирил әріптерінен бас тартып латынға көшті. Сондықтан біздің ата-аналар қанатын кеңге жайып келе жатқан дүниені ескермей, тарылып бара жатқан тар дүниеге қызығуы баланың болашағына балта шабумен тең.

Стамбулдық профессор Әбдіуақап Қара да латынға көшудің тарихын жиі қозғап, өз ойын «қазақшада – 42, өзбекшеде – 38, қырғызшада – 41, түрікменшеде – 36 әріп бар. 1928 жылдан бері латын жазуын пайдаланып келе жатқан Түркияның әліпбиінің өзінде кемшіліктер бар» деп латын әліпбиіне көшуде бауырлас халықтардың қателігін қайталамауды ұсынады. Ғалымның бұл пікірінен Қазақстанды латын әліпбиіне көшіруде Түркиядағыдай кемшіліктерді болдырмас үшін латын графикасын қолданатын бүкіл түрік тілдес мемлекеттерден арнайы мамандарды шақырып, ортақ шешімге келу керек екендігін аңғарамыз [12].

Қазақстанның кирилл қарпінен бас тартып, латынға көшуін дипломатиялық қарым-қатынастағы шет мемлекеттердің ғалымдары мен зиялы қауым өкілдері де қуаттайды. Мысалы, Қазақстанның латын графикасына көшуін Америкалық «The Diplomat» мерзімді журналының бас редакторы Кэтрин Пуцц те қолдайды. Кэтрин Пуцц – Орталық Азия мен Ауғанстан және үлкен Азиямен байланысты бұрынғы кеңестік аумақтардағы саясат, қауіпсіздік және мәдениет туралы жазатын әскери жазушылар гильдиясының мүшесі. Ол Қазақ еліндегі соңғы өзгеріске орай жазған мақаласында: «Латынға көшудің пайдасы бар болғанмен, бұл бастама табысты болмауы да мүмкін. Біріншіден, Астанада осы идея кем дегенде он жыл көлемінде талқыға салынып келген және әлі де іс жүзінде ешқандай шара

жасалмады. Сол жылдары Қазақстанда ағылшын тілін үйренушілер санының арта түскені, әрине, ақырындап латынға көшуге мақсатталған дайындыққа ұқсайды. Екіншіден, басқа Орта Азия елдері де латын графикасына көшкен және Түркия секілді кейбір елдерде бұл тәжірибе оңтайлы болып отыр. Ал Өзбекстанда әлі де кемшіліктер кездеседі. Егер қазақ елі латынға көшудегі басқа елдердің өткенін зерттеп, тәжірибесінен үлгі алса, өзбек елінің кемшіліктерін ескере білсе, онда үлкен табысқа жетеді деп сенуге болады» [12.18], – дейді. Ал ұлттық төл дыбыстарды сақтап қалу, жаңарту мәселесі бұған дейінгі әліпби ауыстыру немесе қолдануға қатысты тақырыпты зерттеп жүрген ғалымдар еңбегінде де кездеседі. Яғни, «Бұрынғы кеңестік мұсылман мемлекеттеріндегі тіл саясаты мен Кеңес Одағының Орталық Азия мемлекеттеріндегі тіл саясаты» мәселелерін зерттеген ғалымдардың еңбектеріндегі тұжырымдамалардың біздің қоғам үшін маңызы зор [13].

XX ғасырдың алғашқы ширегінде латынға көшудегі бірінші тәжірибеде Қазақстанның барлық аумақтарында халықты түгел қамтыған латын әліпбиіне жаппай көшіру жұмыстары белең алды. Мектептер мен жоғары оқу орындарына латын әліпбиімен оқыту бірден енгізілді, ал іс қағаздарын жүргізу бірнеше жылдарды қамтыды. Латын әліпбиіне білім мен ғылым, мәдениет және өнер саласы да ақырындап көше бастады. Бірақ соған қарамастан Қазақстандағы газет-журналдардың алғашқы беттері латын әліпбиі кирилл әліпбиімен қатар басылып жүрді. Мұндай жағдайлар қазақ ұлтын қиын кезеңдерге душар етті. Себебі сауатсыздықты жоюға қатысты мемлекеттік бағдарламалар қолға алынса да, халық жаңа графиканы асқан қиыншылықпен қабылдады. Қазақ тіліне қатысты түрлі бұрмалаушылықтар осы кезеңде пайда болды. Сондықтан қазіргі таңда әлеуметтік-тарихи зерттеулерге назар аударып, қазақ қоғамындағы өткен қателіктерден сабақ алсақ, болашақ ұрпағымыз үшін жарқын істерге жол ашылары сөзсіз.

Нәтижелер. Қазір Қазақстан үшін әлемдік өркениеттегі жаңалықтар көшінен қалып қалмауды көздеу мақсатында латын әліпбиін қолдаудың маңызы күннен-күнге артып келе жатқандығы байқалып отыр. Сонымен қатар осы мәселе төңірегінде көшбасшылыққа қарай ұмтылуды да қашан да құптауымыз ақиқат. Елімізде латынға көшу мәселесіне қатысты түрлі мәдени шаралар мен талқылаулар орын алып, оны қағаз жүзінде ғана емес, тәжірибелік тұрғыда да іске асыруға бет бұрғанымыз байқалады.

2017 жылы ҚР Парламенті Мәжілісінде «Мемлекеттік тілдің латын графикасындағы әліпбиінің бірыңғай стандартын енгізу мәселелері туралы» Парламенттік жиынында депутат Сауытбек Абдрахманов: – «Біз жазуымызды жаңғыртпақшымыз. Жазуды жаңғырту – тілді жаңғырту. Тілді жаңғырту – елді жаңғырту. Латын жазуы уақыттың сан ғасырлық сынынан өтіп болды. Қазір әлемдегі халықтың 80 пайызы латын графикасын игеріп, пайдаланып отыр, әлемдегі ақпараттың 70 пайызы осы таңбамен таратылып тұр. Бұдан өткен аргументті келтіру қиын шығар. Демек, латынға көшу – прагматизм талабы»[8.22], - деді.

2018 жылдың 2-ші наурызынан бастап ҚР Премьер-Министрі Бақытжан Сағынтаевтың Ұлттық комиссияның кезекті отырысының қабылдаған қарары бойынша «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Жарлығына өзгерістер енгізілген болатын. Бұл өзгерістер қоғамдағы барлық тіл мамандарының оң көзқарас білдіруіне ие болып, комиссия мүшелерінің дұрыс шешімі ретінде қабылданыпты. «Ұлттық комиссияның» басты мақсаты — қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру мәселелеріне қатысты барлық сұрақтар негізінде ұсыныстар дайындап, оны бекіту жұмыстарын ұйымдастырып, мерзімінде орындалуын қадағалайтын кеңесші орган ретінде қызмет атқару болып саналады [14].

Комиссияның жоспарына сәйкес қазақ әліпбиін латын қаріпіне көшіру 2025 жылға дейінгі уақыт ішінде кезең-кезең бойынша іске асырылатын болады. Бірінші кезең 2018-2020 жылдар аралығын қамти отырып, онда нормативтік құқықтық базаны жетілдіруге байланысты істер атқарылып, дайындық жұмыстары жүргізілді. Әліпбидің алғашқы нұсқаларында әріптерді дұрыс жазу ережелері, мәтінді қайта кодтай алатын бағдарлама түрлері және IT-қосымшасы қоса жасалды. Екінші кезеңде, яғни 2021-2023 жылдары

түрлі әдістемелік шаралар ұйымдастырылып, халықты жаңа емлені танып-білуге үйрететін арнайы мамандар филологтар, тілшілер, сондай-ақ лингвист ғалымдарға да жауапкершіліктер артылды.

Арнайы мамандар халыққа семинарлар мен дәрістер, сондай-ақ түрлі курстар өткізді. Осы жылдары Қазақстан Республикасы азаматының төлқұжаттары мен жеке куәліктерін, құжаттарын латын әліпбиі негізінде қазақ тіліне ауыстыру көзделді. Ал үшінші кезең 2024-2025 жылдарды қамти отырып, мемлекеттік органдардың іс-қағаздары, қазақстандық БАҚ ұйымдары мен баспа басылымдары түгелдей латын қарпіне көшіріледі. Сондай-ақ білім беру ұйымдарының іс-қағаздары да түгелдей латын графикасына ауысады [15]. Болашақта осындай іс-шаралардың кезең-кезеңімен жоспарланған мерзімінде орындалуына еліміздің барлық саналы азаматтары бірігіп атсалысса «жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші, бұл қиындықты да оңай еңсеретін боламыз.

Жоғарыда аты аталған Ұлттық комиссия жарлық қабылданған соң бірнеше жобаларды қарастырып, оның емле ережесіне сәйкестігі мен оның қолданысқа қолайлығын анықтауға кірісті. Алғашқы жобалардың бірі – «Bailatyn» деп аталды. Бұл нұсқада бір дыбысқа бір таңба қою әдісі сәйкес келмеді. Мысалы «а» және «ә» дыбыстарына ортақ бір ғана «а» таңбасы белгіленген. «Ү» мен «і» дыбыстарында да сондай бір таңбалау орын алғандықтан, келеңсіздіктер туғызды. Екінші ұсынылған «Kazakh Grammar» жобасында «қ» және «ғ» дыбыстарына ортақ бір таңба белгіленгендіктен Ұлттық комиссияның қолдауынан өтпей қалған. Үшіншісі, маңғыстаулық ғалым Қуантқан Вановтың математикалық-геометриялық бағытта жасалған 33 әрпі болды. Бірақ, бұл нұсқада халыққа сөздерді тез жазып үйрену үшін қиыншылық тудыратыны байқалды. Төртінші Ескендір Тасболатов өз әліпбиіне «ц» дыбысын қалдырады да, «ң», «ғ», «ш», «ч» дыбыстарын диграф түрінде көрсетеді. Мұнда да алдыңғы ұсынған жобалардағыдай «и» мен «і» дыбыстарына ортақ таңба белгіленді. Мысалы, «іні, ілгек» деген сөздерді «ини, илгек» деп айтатын боламыз [10.14].

Одан соң бесінші ұсыныс Манас Сапарбаевтан келіп түсті. Ол ұсынған жобасында 8 диграф болса, Нұрлан Түлтебаевтың әліпбиі жобасында 33 таңба көрсетілді. «И» мен «у» әріптерін таратып жазуды ұсынған Н.Түлтебаевтың нұсқасында шұбалаңқылық байқалды. Кейін соңы шуға ұласқан соңғы жобалардың бірін студент Абзал Дәуренбекұлы диграфтан асып түсіп, триграфты қолданғандығымен ерекшеленді. Оның бір ерекшелігі, автор «у» дыбысын «w» арқылы таңбалайды. Осындай ұсыныстарға Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» орталығының атқарушы директоры Ербол Тілешов Ұлттық комиссия мүшелерінің «бір дыбыс бір таңба» ұстанымында бірізділіктің жоқтығын тілге тиек етеді [10.17]. Сонымен қатар диграфтан құтылу керектігін айтқан, өйткені басқа түркі халықтарының графикасында мұндай қателік кездеспейді. Ұлттық комиссияның Жарлығы шыққан соң бұл мәселе турасында отызға тарта жоба ұсынылған екен. Кейін ұсыныстардың саны мүлдем азайған. Қоғам тынышталған соң көптеген ғалым-мамандар мен халықтың пікірлеріне назар аударып, соңғы ресми латын әліпбиінің нұсқасын Премьер-министр 2021 жылдың қаңтар айында жариялады. «Адуғна» сайтының ақпараттарына сүйенсек, бұл талқылауға 3500 тіл маманы мен ЖОО-дағы елуге жуық кафедра, онға жуық университеттің ғалымдары қатысқан. Ұлттық комиссияның шешімі бойынша, латын графикасына көшу жұмыстары 2023-2031 жылдар аралығына жоспарланып отыр.

Осы тұста мемлекетіміздегі орыс тілді қазақтардың тағдыры қалай болмақ деген сұрақ туындайтыны да рас. Себебі орыс тілі Ата заңда жазылғандай қазақ тілінің мәртебесімен бірдей саналатыны белгілі. Сондықтан қазақша жазудан бұрын, қазақша сөйлей алмайтын қазақ тілді ортаның арасындағы екі жақты пікірлерді де аңғару қиын емес. Олардың бірінші жақтағысы – кириллицадан латынға ауысып кетсек те, кириллицаны заңды түрде қолдана аламыз дейді. Келесі топтағылар – қазақтардың өзі қазақша сөйлей алмай тұрғанда, қазақтың жаңа әліпбиі қолданысқа түскенде оны түсінбей, екіортада «дүбәрә» болып қалуды уайымдайды. Солардың бірі еліміздегі «Наири» армян мәдени орталығының қауымдастық төрағасы Артуш Карапетянның пікірлеріне сүйенсек, латын қарпіне көшу орыс тілінен мүлдем алшақтау дегенді білдірмейді, орыс тілінде

жарық көретін басылымдар өз шығарылымын тоқтатпайды. Орыс тіліндегі кітаптардың аудармасы да жасала береді. Себебі біз бұған дейін орыс тілі арқылы әлем мәдениетіне жол аштық. Ғылыми жаңалықтарды зерттедік, сондықтан бұл тілден біз ешқашан алыстай алмаймыз. Тарихи кезеңдерге сай, орыс тілі қазақ тілді орта үшін сырттан ақпарат алмасу құралы болып сақталып қалу керек. Сондықтан «Латын графикасына көшу ең алдымен қазақ тіліне қатысты болып табылады, ол орыс тілінен бас тарту деген сөз емес». Бұл жаңа қазақ әліпбиі. Сондықтан латын әліпбиіне көшу рухани жаңғырумен тығыз байланысты болады» [16].

Қорыта айтқанда, Қазақстан халқы латын әліпбиіне көшкенмен, орыс тілінің ықпалынан ажырамайтындығын аңғаруға болады. Бірақ бұл өз алдына тәуелсіз ел боламын деген ел үшін жақсы үрдіс емес. Осы орайда келешек ұрпағымыздан да зор үміт күтеріміз анық. Олардың жапондар сияқты өз ана тілі мен ұлтын сүйетін патриоттар болып өсетініне күмән келтірмеске болмайды. Болашақ қазақ елі үшін олар қазақ тілінің мәртебесін жоғары ұстай білетін тұлғалар болып қалыптасуы тиіс. Сонда ғана орыс тілі қазақ елінде француз, қытай, грек тілдерінің дәрежесімен бірдей болатын күйге түседі.

Қорытынды. Қорытынды тұжырымдар бойынша еліміздегі латын графикасына көшу мәселелерін зерттеудің нәтижесінде, оның тиімді және тиімсіз жақтары анықталды. Латын графикасына көшудің тиімсіз жағы – қазақ тілділер үшін бір күнде «сауатсыздық» белең алатындай түрлі түсті жағдайлардың тууы әбден мүмкін; сонымен қатар Қазақстанда тұратын басқа да ұлт өкілдерінің түсініспеушілігі де пайда болатын мәселе; халыққа орфографиялық нормалардың тұтастай өзгеруінің әсері де қиындық әкелуі ықтимал; мемлекеттен бөлінетін қаражаттың да ауыр салмағы сезілері анық; қайтадан жазылатын жер-су атаулары да халық арасына мәселе тудырып, дау-дамайларға әкелуі мүмкін; сондай-ақ тарихымыз бен мәдениетіміздің асыл қорлары, әсіресе кітаптарымызды келешек ұрпақ оқи алмауы да мүмкін [17].

Ал тиімді жақтарына келетін болсақ, қазақ тіліндегі дыбыстық заңдар өзгеріске ұшырамай, ондағы буын үндестігі, дыбыс үндестігі, ерін үндестігі сақталады; акцентіміз ерекшеленіп, дұрыс интонация қалыптасады; кірме және термин сөздер үндестік заңына бағынатын болғандықтан, ана тілімізде ешқашан дыбысталмайтын және көптеген бөтен әріптерді жойып; сөйлеу мәдениетімізді арттырады. Орфоэпиялық нормалар орфографиялық нормаларды ығыстырып шығарып, зияткерлік ұлттың қалыптасуына мүмкіндік туады.

Осы ретте біздің тіл мамандарымыздың он жылдан бері зерттеп келе жатқан қазақ әліпбиінің конвертер жүйесін шетелдегі қазақтар тиімді қолданып келеді. Олар конвертер арқылы кирилл, латын, төте жазуларын оңай әрі тез арада қатесіз аударып оқи алады. Мұндай жүйе еліміздегі «Егемен Қазақстан», «ҚазАқпарат» т.б. сияқты ақпарат құралдары мен шетелдегі қазақтардың байланысын арттыра түскен. Әсіресе, ТМД елдері, сондай-ақ Еуропадағы, Қытайдағы қазақтар осы конвертер арқылы хат-хабар алмасу мүмкіндігіне жетіп отыр. Конвертер жүйесі ендігі кезекте Қазақстандағы мемлекеттік тілдің бірыңғай стандартты әліпбиін өте ыңғайлы, қолжетімді түрғыда насихаттап, оның тез қолданысқа енуіне көмегін тигізеді. Ұялы телефон пайдаланатын кез келген қазақстандық үшін сондай-ақ, мемлекеттік органдар да конвертер жүйесі арқылы жаңа латын әліпбиін ешқандай қиындықсыз қабылдай алады. Мысалы, конвертер жүйесін компьютеріне немесе ұялы телефонына орнату арқылы мәтінді жаңа әліпби нұсқасына аударады. Тіпті «Абай жолы» романын 3 секунд аралығында жаңа әліпбиге аударып, оқып шығу мүмкіндігі бар. Бұл жаңа әліпбидің шетелдегі қазақтарға ортақ әліпби бола алатынын көрсетеді [9.22].

Қазіргі таңда әлем бойынша 6 мыңға жуық тіл бар екенін ескерсек, интернет желісі мен электрондық жаңа технологиялар оның он екісін ғана пайдаланады екен. Қазіргі веб-сайттардың 80%-ы ағылшын тілін пайдаланатыны анықталған, ұялы телефондардағы хабарламалар мен функциялар да осы латын қаріптерімен берілуде. Яғни, латын графикасын қазақ әліпбиіне енгізу біздің ақпараттық кеңістігімізді кеңейтіп, ақпаратты тезірек алуымызды жеңілдетері айдан анық. Елімізде экономикалық өркендеу орын

алып, түркі тектес халықтардың бірігуі жүзеге асады. Сондай-ақ қазақ тілінің мәртебесі биіктеп, шет тілдерін де жылдам меңгереміз, салалық басылымдарды ана тілімізде көбірек шығаратын боламыз.

Халқымыз қай кезеңде болмасын, қандай әліпбимен оқыса да, білімі мен мәдениеті, өнері, дәстүрі, тарихы тоқтап қалған жоқ. Латын әліпбиі, араб әліпбиі, кириллица болсын, қазақ елі әр кезеңге бейімделіп, қоғаммен бірге дамып отырды. Қоғамда қандай жағдай болмасын, түрлі пікірлер мен дау-дамайлар орын алып жатады. Соның бірі латын қарпіне көшу десек, бірнеше жылдар өткен соң халық та латын әліпбиін қабылдап, қалыпты жағдайға түсері сөзсіз. Қоғамға ұсынылған кез келген жаңалық «инновация» ретінде болғанмен, одан кейін де пайдалы тұстарын көріп, таңғалып отырамыз. Мәселен, кеше ғаламтор да біз үшін жаңа дүние болғанмен, бүгіндері оның пайдасы орасан. Ғаламтор пайда болған жылдары қоғамда әр түрлі пікірлер де болған. Біреулер оны жаһандандудың жаңа сатысы, адамзаттың өркендеуінде пайдасы мол десе, басқалары адамдарды білімсіздікке әкеліп соғады деген еді. Сол секілді қазақ қоғамында қазіргі латын графикасына көшу де «инновацияға» ұқсап отыр. Уақыт өте келе жаңа әліпбиге көзіміз де, құлағымыз да үйренеді. Біздің қазіргі ұрпағымыз үшін қиын бір өткел болса да, келешек ұрпағымыздың қаны да, жаны да «мен қазақпын» деп сайрап тұруы үшін қажетті ұлы істердің бірі осы болмақ. Себебі, Қазақ елі шынайы тәуелсіздікке – латын графикасына көшу арқылы ғана қол жеткізеді деп сенеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Алтай М. Б., Бөлеген Г. С., Төрехан Б. Н. Латын негізіндегі қазақ әліпбиі. Жобалар. – Алматы, 1998. -260 б.
2. Асқарбекова Н., Замзаева Т. Латын графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогы. 1-бөлім. – Алматы, 2007. - 365 б.
3. Асқарбекова Н., Замзаева Т. Латын графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогы. 2-бөлім. – Алматы, 2011. - 275 б.
4. Бадамұратов Д. Латынға көшу арқылы ұлтымыз бұрынғы көзқарастардан арылады. // «Қазақ үні» газеті. - №10-11 (573). - 19 наурыз, 2013.
5. Күдерина К. Қазақ жазуының теориялық негіздері. – Алматы, 2010. - 225 б.
6. Күдерина К. Ұлттық әліпби ұлттық дыбыстарымызға қиянат етпеуі керек. // Minber.kz. 8 қыркүйек, 2017.
7. Маевский Е.В. Латинский алфавит в Японии: инкорпорация чужеродного// Вестник Московского университета. Серия 13: востоковедение. – 1997. - №1. - С.4.
8. Пахолин А. Латинская графика для казахского языка?// Электронное издание «Фонд стратегической культуры», www.fondsk.ru [Электронный ресурс]. - URL: <https://fondsk.ru/news/2017/10/21/latinskaja-grafika-dlja-kazahskogo-jazyka.html> (дата обращения: 19.05.2022).
9. Фазылжанова А. 2017 жылы латын әліпбиіне көшуді бастауымыз керек // Qamshy.kz. - 2017. -18 сәуір.
10. Шаханов М. Латын әліпбиіне көшу қазақ халқын екіге бөледі // Жас Алаш. - 2013. - 14 ақпан. - №12.
11. Шестернева С. Зарубежные эксперты поддерживают переход Казахстана на латиницу // Литер. - 30 октября, 2017.
12. Ілиясова К. Латынға көшудің тарихи тамырлары // Астана ақшамы. - 2017. - 19 қыркүйек. - №111 (3616).
13. Букетов Е.А. Ахмет Байтұрсынұлы ұсынған қазақ әліпбиінің маңызы. Е. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті. [Электрондық ресурс]. 2022. – URL: http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Philologia/3_184085.doc.htm. (қаралған күні: 19.05.2022)
14. Малдыбай А.Д. Ахмет Байтұрсынұлының әліпбиі реформасы. // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. Филология сериясы. – 2011. - №4(134). – р.322.
15. Matuskeevich R. The language issue in Kazakhstan – institutionalizing new ethnic relations after independence. // Economic and Environmental Studies. - 2010. - No. 2 (14). Vol. 10. P.211-227.
16. Naci Kasim. Acic-el. Trkalfabesininislahi. - Istanbul, 1939. 31-35 s.
17. Korkmaz Zeynep. Cumhuriyet doneminde Türk dili. - Ankara, 1974. 47-48 s.

References

1. Altai M. B., Bolegen G. S., Torehan B. N. Latyn negizindegi kazak alipbii. Zhobalar [Kazakh alphabet on the basis of latin graphics. Projects] (Almaty, 1998). [in Kazakh]
2. Askarbekova N., Zamzaeva T. Latyn grafikasy men basylgan kazak tilindegi kitaptar katalogy [Catalog of Kazakh books on the basis of latin graphics. 1 part (Almaty, 2007). [in Kazakh]
3. Askarbekova N., Zamzaeva T. Latyn grafikasy men basylgan kazak tilindegi kitaptar katalogy [Catalog of Kazakh books on the basis of latin graphics. 2 part] (Almaty, 2011). [in Kazakh]
4. Babamuratov D. Latynga koshu arkyly ultymyz byryngy kozkarastardan arylady [Moving to Latin, our nation gets rid of its past views], Kazak yni [Kazak yni], 10-11 (573), March 19, 2013. [in Kazakh]
5. Kuderinova K. Kazak zhazuynyn teoralyk negizderi. [Theoretical bases of the Kazakh script] (Almaty, 2010). [in Kazakh]
6. Kuderinova K. Ultyk alipbii ultyk dybystarymyzga kianat etpeui kerek. [The national alphabet should not jeopardize our national letters], Minber.kz, [Minber.kz]. September 8, 2017. [in Kazakh]
7. Maevsky E.V. Latinskij alfavit v Yaponii: inkorporaciya chuzherodnogo [Latinsky Alphabet in Japan: Incorporation of Alien], Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 13: vostokovedenie [Bulletin of the Moscow University. Episode 13: Oriental Studies], 1, 4 (1997). [in Russian]
8. Paholin A. Latinskaya grafika dlya kazahskogo yazyka? [Latin graphics for the Kazakh language?] Elektronnoe izdanie «Fond strategicheskoy kultury» [The electronic edition of the Strategic Culture Foundation], www.fondsk.ru. [Electronic resource]. Available at: <https://fondsk.ru/news/2017/10/21/latinskaja-grafika-dlja-kazahskogo-jazyka.html> (Accessed: 19.05.2022). [in Russian]
9. Fazylzhanova A. 2017 zhyly latyn alipbiine koshudi bastauymyz kerek. [In 2017, we must begin to switch to the latin alphabet], Kamshy.kz [Kamshy.kz] April 18, 2017. [in Kazakh]
10. Shahanov M. Latin alipbiine koshu kazak halkyn ekige boledi [The transition to the Latin alphabet divides the Kazakh people into two parts], Zhas Alash [Zhas Alash], 12. February 14, 2013. [in Kazakh]
11. Shesterneva S. Zarubezhnye eksperty podderzhivayut perekhod Kazahstana na latinicu [Foreign experts support Kazakhstan's transition to the Latin alphabet], Liter [Liter], October 30, 2017. [in Russian]
12. Iliasova K. Latynga koshudin tarihi tamyrlary [Historical roots of the transition to Latin], Astana akshamy [Astana akshamy], 111 (3616). September 19th, 2017. [in Kazakh]
13. Buketov E.A. Ahmet Baytursynuly usyngan kazak alipbiinin manyzy [The Importance of the Kazakh alphabet offered by Ahmet Baitursynov]. E. Boketov atyndagy Karagandy memlekettik universiteti [E. Buketov Karaganda State University]. 2022. [Electronic resource]. Available at: http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Philologia/3_184085.doc.htm. [in Kazakh]
14. Maldybai A.D. Ahmet Baitursynovtyн alipbi reformasy [The Alphabet Reform of Ahmet Baitursynov], Al-Farabi atyndagy Kazak ultyk universiteti. Filologiya seriyasy [Al-Farabi Kazakh National University. Philology series], 4(134), 322 (2011). [in Kazakh]
15. Matuskeevich R. The language issue in Kazakhstan – institutionalizing new ethnic relations after independence, Economic and Environmental Studies, 2 (14) (10), 211-227 (2010).
16. Naci Kasim. Acic-el. Trkalfabesininislahi. [The reform of the Turkish alphabet] (Istanbul, 1939). [in Turkish]
17. Korkmaz Zeynep. Cumhuriyet doneminde Türk dili [Turkish language in the Republic period] (Ankara, 1974). [in Turkish]

К. Мухатаева, Г. Майкотова, К. Мергенбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Роль перехода на латинский алфавит в Казахстане в модернизации государственного языка

Аннотация. С начала независимости в нашей стране было внесено и обсуждалось много предложений о переходе на латинскую графику. После принятия Закона о переходе на латиницу были обнародованы взгляды и анализ рядовых граждан и представителей интеллигенции нашей

республики. Если взглянуть на страницы истории, то становится понятно, что изменить алфавит любой страны непросто. Хотя данная ситуация и выгодна странам-колонистам, это приводит к замедлению развития политико-экономических, историко-культурных и национальных ценностей местных народов. Поэтому по решению Советского правительства в 1929-1940 годах в КазССР было принято первое Постановление о введении нового алфавита на основе латиницы.

Что касается алашской интеллигенции, то они прекрасно понимали негативные последствия такой политики и хотели, чтобы у казахского народа был свой алфавит. Недолго просуществовал и проект общенационального лидера Ахмета Байтурсынулы «Скоропись». Тех, кто выступал против латиницы, обвиняли и преследовали.

Цель статьи – осветить ряд проблем, происходящих в нашем обществе в связи с латинизацией казахского алфавита.

В ходе исследования темы статьи, наряду с эмпирическими методами, такими, как описание, наблюдение и сравнение, использовались теоретические методы, основанные на мнениях видных деятелей страны и исследованиях и выводах в трудах зарубежных ученых.

Предлагаемая научная статья предназначена для отечественных и зарубежных магистрантов и докторантов, а также лингвистов и исследователей, подробно изучающих процесс перехода казахской графики на латиницу.

Ключевые слова: латинская графика, алфавит, Закон, Национальная комиссия, тюркоязычные народы, кириллица, общество, казахский язык.

K. Mukhataeva, G. Maikotova, K. Mergenbayeva
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

The role of the transition to the Latin alphabet in Kazakhstan in the modernization of the state language

Abstract. Since the beginning of independence, many proposals have been made and discussed in our country regarding the transition to the Latin alphabet. After the adoption of the Law on the transition to the Latin alphabet, the views and analysis of ordinary citizens and representatives of the intelligentsia of our republic were made public. If one to look at the historical precedents, it becomes clear that it is not easy to change the alphabet of any country. But although this is beneficial to the colonial countries, it leads to a slowdown in the development of political, economic, historical, cultural and national values of local peoples. Therefore, by decision of the Soviet government in 1929-1940, the first Decree was adopted in the Kazakh SSR on the introduction of a new alphabet based on the Latin alphabet.

As for the Alash intelligentsia, they perfectly understood the negative consequences of such a mission and wanted the Kazakh people to have their own alphabet. The project of the national leader Ahmet Baitursynuly “Cursive writing” also did not last long. Those who opposed the Latin alphabet were accused and persecuted.

The purpose of the article is to highlight a number of problems occurring in our society in connection with the romanization of the Kazakh alphabet.

During the study of the topic of the article, along with empirical methods, such as description, observation and comparison, theoretical methods were used based on the opinions of prominent figures of the country and research and conclusions in the works of foreign scientists.

The proposed scientific article is intended for domestic and foreign undergraduates and doctoral students, as well as linguists and researchers who study in detail the process of the transition of Kazakh graphics to the Latin alphabet.

Keywords: Latin graphics, alphabet, Law, National Commission, Turkic-speaking people, Cyrillic, society, Kazakh language.

Авторлар туралы ақпарат:

Мухатаева Қ. – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Майкотова Ғ. – ф.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Мергенбаева Қ. – аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Mukhataeva K. – Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Maikotova G. – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Mergenbayeva K. – Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

.